

Kulturstigen i Karleby

en upplevelsevandring i tid och rum

Om Du vill uppleva kultur, natur och historia i kombination med motion och frisk luft – ja, då skall du vandra Kulturstigen i Karleby.

Utmed den markerade stigen, som utgår från hembygdsgården Persgården, träffar du på lämningar efter torp och backstugor, gammal åkermark där skogen nu står tät och olika sorters träd – både levande, döda, barkade och hamlade. I Dammahagens våtmark och torrbackar hittar du blommor, som inte längre finns på så många ställen. Och du passerar stensatta gropar, som användes för att fånga varg eller torka lin.

Längs Kulturstigen får du också stifta bekantskap med bland annat: Läse-mostern Liljas-Stina, som lärde barnen i Karleby att läsa.

En lång rad soldater, som har kämpat för kung och fosterland.

Soldatens ladugård, med en miniutställning på logen.

Kanske dessutom några livs levande får, som betar i en av de återskapade hagarna och som nu bidrar till att hålla landskapet öppet.

Kulturstigen är
skapad av

Ullervad
Leksbergs
Hembygdsförening

Skylltar som berättar

Det som skiljer Kulturstigen från en vanlig vandringsled är att det här finns en koncentration av intressanta saker att se och begrunda och att du får berättelserna om dem från ett 40-tal informationstavlor.

Inledningsvis är Kulturstigens sträckning densamma som för biosfärs- och pilgrimslederna. Stigen är i hela sin längd ungefär 2,5 km lång och den är inte handikappanpassad.

Behöver du rasta eller vill filosofera över det du ser, kan du slå Dig ner på en bänk och för den hungrige finns halvvägs en fikaplats med bänkar och bord. Och tycker du promenaden blev ansträngande, vila då Dina trötta ben i en stol vid Persgårdens örtagård – där finns upplevelser för flera sinnen.

I den här foldern får du en översiktlig beskrivning av en del av det du kommer att möta längs stigen.

Dammahagen

I Länsstyrelsen inventering av ängs- och hagmarker uppmärksammades särskilt Dammahagen för sina höga naturvärden. Genom kontinuerligt bete och genom att inte tillföra konstgödsel har den äldre floran till stor del bevarats. Uppe bland enarna kan du se torrbacksväxter som back-

Blomstervandring i Dammahagen.

Riksantikvarieämbetet har klassat kulturmiljön i Karleby som ett riksintresse och motiverar det så här:

- En av länets bäst bevarade bymiljöer med rundbyns typiska planmönster och höjdläge.
- Gårdsbebyggelse från tiden kring laga skiftet 1856, i stort sett på samma tomter som före skiftet, äldre vägsystem, jordbruksmarker med stenmurar.

sippa och kattfot. På fuktigare områden växer bl.a. grönvit nattviol och jungfru Marie nycklar. I hagen finns också en varggrop från tidigt 1800-tal, delvis raserad. Respektera djurägarens önskan att inte besöka hagen under betessäsongen.

Korpafallet – dagsverkstorp på Tån

En bit in i skogen, men ändå nära byvägen, låg ett par dagsverkstorp i kanten av Karleby Tån. Efter att ha läst informationsskylten kan du slå Dig ner på en bänk och fundera över svunna tiders hårda torparliv.

En bit längre fram kan man ännu ana var de små åkerlapparna har legat, trots att skogen idag står tät.

Torpstugorna låg på den då öppna ytan mellan vägen och skogen. I den var de små oregelbundna åkerte-garna insprängda. Idag växer skog överallt, men ännu 1960 kunde byns ungdomar använda ytan längst t.v. som fotbollsplan.

I gränslandet

Snart lämnar vi en modern ”granåker” och kommer till en gammal ”bon-deskog”. Granåkern är ensartad och likåldrig för att passa det moder-na skogsbruket. Den gamla bondeskogen är komplex och mångsidig med många olika trädslag i olika åldrar. Här finns stora gamla tallar och gran-nar intill asp, björk, sälg, rönn mm. Det här är alltså inte bara en ägo-gräns, utan ett möte mellan ett industriellt förhållningssätt och ett lokalt blädningsbruk. (Citat ur Uller-vad-Leksbergs Hembygdsfören-ings Årsskrift 2013)

Vi passerar ett par bergknallar, kallade Rosenbergen. I krönlä-ge på ett av bergen finns läm-ningar efter en backstuga med husgrund, stengårdsgård och odlingsröse. I förgrunden ses rester av murstocken.

Träd av alla de slag

Längs stigen möter du en mängd olika trädslag, både levande och döda, ringbarkade och hamlade. Informationstavlorna, som bl.a. berättar om trädens särdrag och egenheter, har skänkts av Skogsstyrelsen. Du får exempelvis veta varför aspens löv darrar, hur död ved skapar massor av nytt liv och hur viktig lövskörden en gång var som vinterföda för får och kor.

I blädningsskogen finns en blandning av träd i alla åldrar och storlekar.

Vid sidan av stigen finns död ved, både liggande och stående.

Varggropen på åkerholmen

För ett par hundra år sedan var vargarnas härjningar ett av samhällets största problem. År 1827 förlorade bönderna i genomsnitt 10 djur om dagen året om – bara i Skaraborg!

I den utrotningskamp som inleddes i början av 1800-talet ingick varggropar. De placerades ofta – som här – på en åkerholme nära bebyggelse. I motsats till i Dammahagen ligger den här lite vid sidan av stigen.

Åkerholmen med fångstgropen i vinterskrud.

Rastplatsen vid Gocko

Ungefär halvvägs finns en rastplats, belägen i en gammal odlingslycka, som omgärdas av en bitvis välbevarad stenmur. Marken innanför muren hörde under 1800-talet till två backstugor. Den muntliga traditionen berättar att en av stugorna kallades Gocko. Den var ovanlig, eftersom den bestod av två våningar – sannolikt unikt för en backstuga. Flera bärträd och krusbärsbuskar finns ännu kvar på platsen.

Gärdsgården runt Gockos lilla odlingsjord stängde ute de kor som betade på skogen. Bortom åkern i bakgrunden ligger Rosenberg.

Naturens kontraster

En minst sagt motsägelsefull natur möter oss innan stigen når fram till Karlebyvägen. På den vänstra sidan har vi en otillgänglig backe, full med stora stenar och stenblock, som istiden har lämnat efter sig. På den högra finns en mjuk och inbjudande beteshage, som delvis består av våtmark. Den avvattnas genom ett dike, som på våren målas gult av blommande kabbelekor. Njut av kontrasten: en vild och en vän natur!

Milsten – äldre tiders taxameter

Utkomna på Karlebyvägen passerar vi först ett husartorp och når snart fram till en milsten.

För att skjutsbönderna skulle få rätt betalning för resan beslöt man vid 1600-talets mitt att sätta upp avståndsmärken – först i trä, senare i sten.

Milstenarna markerade 1 mil – ¼ mil – ½ mil – ¼ mil – 1 mil o.s.v. På så vis kunde de avläsas, oavsett i vilken riktning man reste.

Denna ¼-milsten invid soldatorpet Lorentzberg sattes upp år 1707 – liksom nästan alla milstenar i Vadsbo. Och det var förstås bönderna som svarade för arbetet. Stenarna pryds av Karl XII:s namnchiffer med en kunglig krona över. När metersystemet infördes 1878 upphörde milstenarnas funktion.

Byns knektboställe

När Indelningsverket infördes i slutet av 1600-talet, upplät bönderna mark – den sämsta i Karleby – till byns två soldater; en ryttare (husar) och en knekt. Marken var belägen här invid Karleby Tå.

Medan husartorpet, som syns i bildens bakgrund, är bevarat i sin helhet, återstår bara ladugården vid knekttorpet Lorentzberg – en byggnad som idag ägs av Hembygdsföreningen. Eftersom den betraktas

som unik, har den renoverats och nu blivit ett litet ”museum över sig själv”.

På vägen fram till ladugården berättar skyltarna om forna tiders indelningsverk, om torpet och om dess soldater. Titta in i ladugården, så får du veta ännu mera om soldatens liv som torpare.

Inne på logen finns en mini-utställning av skörde- och tröskningsredskap.

Lingropen i Lassegårdens hage

På självhushållets tid gjordes allt hemma på gården – från att odla linet till att väva linneduken. En lingrop användes när man skulle torka det rotade linet innan det bråkades. Bråka betyder att man krossade linets stam, ett nödvändigt inslag vid linberedningen.

Genom att elda ved i groppen skapade man en glödbädd som täckte hela botten. Över groppen lades sedan käppar, så att man skapade ett galler. På det placerades linhalmen för att torka. Så länge linhalmen var spröd av värmen, var det lätt att bråka den.

Den välbevarade lingropen vid Lassegården t.v. Hur den användes framgår av bilden t.h., hämtad från Koppbacken i Lugnås. 1976 torkades och bråkades lin av medlemmar i Lugnås Hembygdsförening. Ur Tidning för Skaraborgs län.

Runstenar i Karleby

Vid återkomsten till Persgården välkomnas du av en runsten – även om det är lite fusk. Den är tillverkad i modern tid; på Leksbergsda'n 1998. Orsaken är att Hembygdsföreningens symbol ända sedan bildandet 1975 har varit en runsten. Det beror i sin tur på att det finns hela sex runstenar i Leksberg – ingen annan socken i Vadsbo har mer än en! Av dessa sex finns två i Karleby. En i trädgården till den östra Lassegården och en nära Kapellplatsen, där en av Sveriges äldsta kända kyrkor har legat.

Andra stenar vid Persgården

Framme vid manbyggnaden kan du se kvarnstenen från Qvarnstensgruvan i Lugnås och stampstenar, som användes för att stampa (valka) vadmalstyger. Samtliga kommer från vattenhjulsdrivna verk utmed ån Tidån. Bara i Ullervads by och vid Trilleholm fanns samtidigt sju mjölkvarnar och flera stampar.

Här kan Du också prova Din styrka genom att försöka lyfta den 107 kg tunga ”drängasten”, precis som byns drängar gjorde en gång i tiden. Den som kunde placera stenen på sin axel ansågs vara en riktig ”karlakarl”. Blir det för mycket, så testa med ”pojkasten”, den väger bara 67 kg.

Stamp- och lyftstenar. I stampstenarnas tråg placerades ylletygerna, som ”stampades” till vadmal av grova stockar.

Örtagården och humlegården

Persgårdens örtagård är en utmärkt plats att ta igen sig på, om du vill vila en stund efter vandringen – där finns mycket att titta på. Eller ta med en kaffekorg, slå Dig ner en stund och bara njut av färger och dofter? Här kan du uppleva blomning från vår till höst.

I örtagårdens fyra kvarter finner du många välkända växter, men också mer ovanliga som kardvädd och stenkyndel. Här finns även timjan, salvia och citronmeliss, som vi idag känner som kryddväxter, men som förr odlades för sin läkande förmåga.

Där humlestörarna står idag fanns i mitten av 1700-talet en betydligt större humlegård, kanske med ursprung i medeltiden. Humlen odlades för kottarnas skull – de gav beska åt det hembryggda ölet.

Alla hemman bör ha humlegård, och bonden lägger goda rötter till 40 stänger varje år, till dess det blir 200 stänger. Sker det ej – böte 1 daler för vart år. Citat ur 1734 års lag, men kravet fanns redan 1442 i Kristoffers landslag.

I Karleby användes ”rishumlegårdar”, där humlens rötter täcktes av ett tjockt lager med ris för att hålla odlingen fri från ogräs.

Persgårdens örtagård i förgrunden

Persgården – hembygdsgård sedan 1975

Persgårdens manbyggnad har rötter i tidigt 1700-tal. 1975 renoverades den och blev hembygdsgård för Ullervad-Leksbergs Hembygdssförening. Idag är den centrum för föreningens verksamhet.

Midsommarfirandet samlar tusentals besökare varje år, men här förekommer också många andra arrangemang, exempelvis hantverksdagar och julmarknad.

Ett antal informationsskyltar vid Persgården berättar både om föreningen och om byggnader och föremål på gården.

Persgården har mycket gamla rötter i byn och det finns uppgifter som tyder på att den kan ha varit prästgård under den tid som Karleby kyrka fanns, d.v.s. fram till omkring år 1400.

Persgården
1920

och 2015

Vill Du veta mer

om bygden eller om hembygdsföreningen?

Vill Du bli medlem

och kanske rent av vara med och utveckla vår verksamhet?

Då skall Du

kontakta oss genom ett besök på vår hemsida:

<http://www.ullervad-leksbergs-hembygdsf.se/>

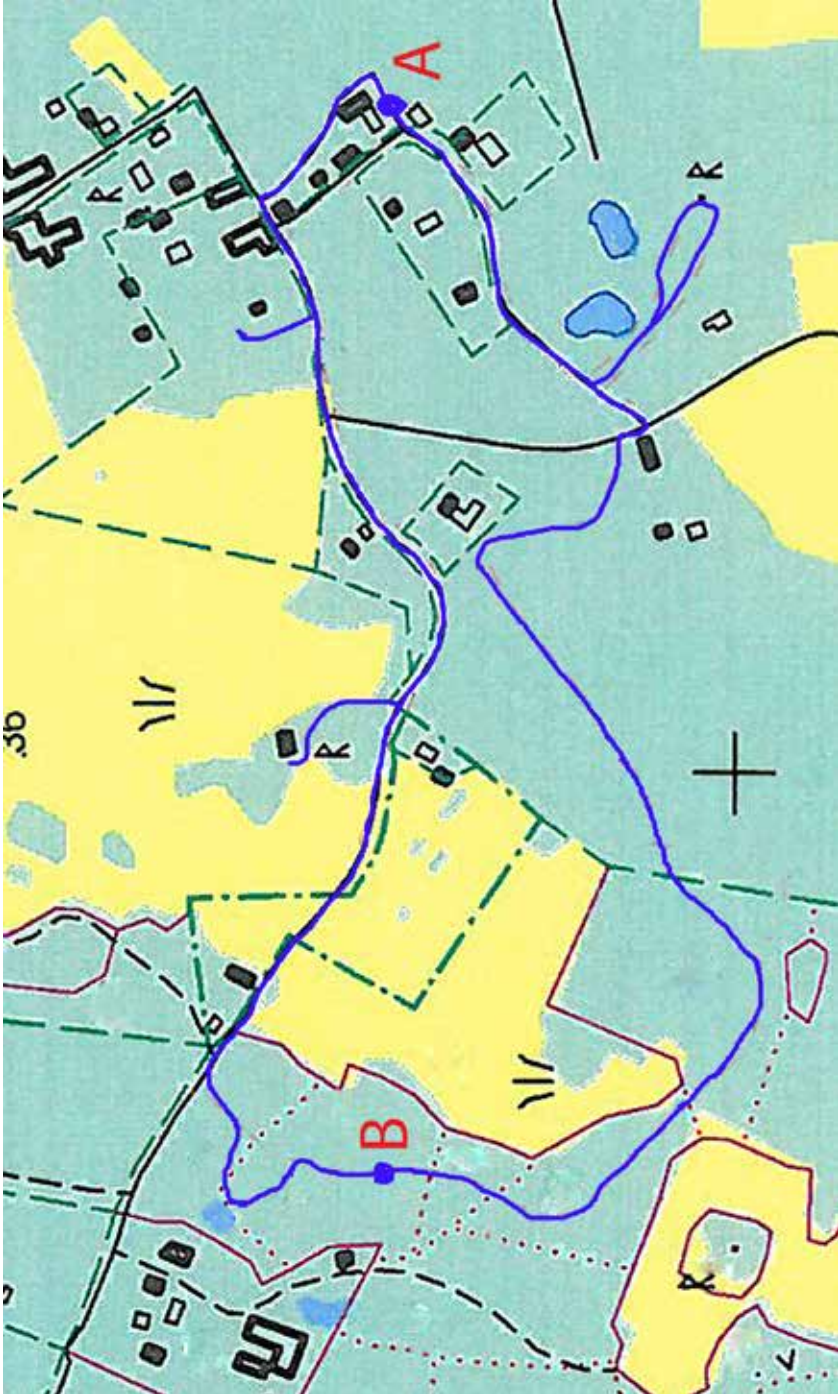
eller anmäla Ditt intresse vid något av våra arrangemang!

Vårt programblad hittar Du på anslagstavlan vid Persgården.

*Välkommen att
bli en av oss i*

Kulturstigen i Karleby utgår från Persgården och är 2,5 km lång.

A = Persgården

B = Rastplats